

УДК 947.2

А.А. Дамарад, дац., канд. гіст. навук (БДТУ, г. Мінск)

ЗЯМЕЛЬНЫЯ ПАЖАЛАВАННІ 14-16 СТ. ЯК ФАКТАР ЗАЦВЕРДЖАННЯ Ё ДВАРАНСТВЕ

Шляхецкае землеўладанне мае глыбокія карані. Першае наданне зямлі пад умовай ваеннай службы адносіцца да 1254 г. Сістэматычная раздача зямляў за ваенную службу пачалася з часоў Вітаўта, калі знешнепалітычнае становішча Вялікага княства Літоўскага было дастаткова складаным. З часоў вялікага князя Казіміра такія раздачы становяцца масавымі.

Першапачаткова памер зямельных уладанняў, з якіх ратнік ехаў на вайну, не быў дакладна вызначаны. Шмат залежала ад абставін, пры якіх вялікі князь надзяляў яго зямлёй. У крыніцах можна сустрэць наданне шляхце звычайных сялянскіх надзелаў за ваенную службу. Напрыклад, вялікі князь Казімір надаў Юшку Кгірдавічу на баярскую службу зямлю Драбоўшчыну, якая была раней лавецкай зямлёй. Адначасова можна сустрэць і падараванні ўчасткаў зямлі большых, чым сялянская служба. Так, Жыгімонт Аўгуст у 1551 г. пацвердзіў баярыну Багдану Лазаравічу прывілей «на два селища пустовских за службу земскую» [1, с. 51].

Умовы адбывання ваеннай службы у другой палове 14 – 16 ст. даволі слаба акрэсленыя. Тады яшчэ не былі прыняты агульнадзяржаўныя акты па яе рэгламентацыі. Верагодна, што нормы рыцарскай службы ў кожным канкрэтным выпадку былі абумоўленыя двухбаковай дамовай паміж сеньёрам і васалам. Прычым асноўная маса зямельных наданняў 15 ст. увогуле не звязана напрамую з асабістай ваеннай службаю. Часцей проста агаворана колькасць ваяроў, якіх выстаўляе землеўласнік. Ю.М. Бохан небезпадстаўна сцвярджаў пра высокую верагоднасць менавіта асабістай службы землеўласніка ў складзе паспалітага рушання, нават разам з т.зв. «почтамі» [2, ст. 290]. Між тым розныя фінансавыя магчымасці феададаў ВКЛ прывозілі, часам, да адбывання вайскавай службы асабіста, але нават без зброі. Напрыклад, у 1567 г. згадваецца прадстаўнік Навагрудскага павета «Стась Неверовіч, человек велми убоги, пеш с посохом». У менскім павеце Андрэй Шчалкавіч з'явіўся на вайну «пешо з вилами». [3 с. 460, 504].

Абавязковым этапам у працэдуры падаравання зямлі была выдача спецыяльнай падаравальнай граматы. Заклучным этапам было увядзенне ў валоданне падараванай зямлёй. Гэта значыць, што адпаведная грамата зачытвалася публічна перад насельніцтвам той мясцовасці, дзе знаходзілася падараваная нерухомасць, а затым разам

з вопісам падаравання перадавалася новаму уладальніку зямлі. Акрамя таго, акт рэгістраваўся ў кнігах мясцовага суда.

Патрэбна адзначыць, што час ад часу ўлады праводзілі праверку правоў на зямлю. Гэтак каралева Бона ў 1534 г. пачала такую працу ў Кобрынскім павеце, паводле якой усе зямiane-шляхта павінны былі дакументальна пацвердзіць правамернасць валодання сваімі маёнткамі. За тымі, хто меў адпаведныя дакументы, зямлю пакінулі. А між тым 22 сям'і кобрынскай шляхты не змаглі прадставіць ніякіх папер. У выніку каралева Бона канфіскавала гэтыя землі на сваю карысць [4, с. С.31.].

Невыпадкова, што аграрная рэформа ўзбудзіла незадаволенасць шляхты. Настрой шляхты адлюстравваўся ў выступленнях на соймах перыяду 50-60-х гадоў XVI ст. Улічваючы цяжкае ваеннае становішча дзяржавы, шляхта выступіла з цэлым шэрагам абвінавачванняў у бок рэформы і імкнулася заставіць лічыцца з яе маёмаснымі інтарэсамі.

Дзякуючы таму, што ў сярэдзіне XVI ст. шляхта кансалідавалася ў адзінае саслоўе, больш адцягваць задавальненне яе патрэб вярхоўная ўлада не магла. Да гэтага часу была выпрацавана цэлая праграма, выканання якой шляхта дабівалася на соймах. Яна жадала вызвалення ад усіх, у тым ліку і ўскосных падаткаў, ураўнення ў правах з зямельнай арыстакратыяй, стварэння выбарнага суда, якому былі б падсудны землеўладальнікі без усялякіх выключэнняў.

Між тым дваранскі статус быў звязаны не толькі з землеўладаннем, але і прызнаннем на сацыяльна-палітычным узроўні, у прыватнасці – гербавым пабрацімстве.

Менавіта апісаныя акалічнасці былі выкарыстаны ўжо ўладамі Расійскай імперыі ў XIX ст. для праверкі дваранскіх правоў шляхты пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. Менавіта валоданне зямлёю і гербам было галоўным спосабам замацаваць дваранскі статус.

ЛІТАРАТУРА

1. Литовская метрика. Книга записей 3 (1440-1498). Vilnius: ara Publishing House. – 159 с.
2. Бохан, Ю. М. Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV – канцы XVI ст. / Ю.М. Бохан. Мн.: Беларуская навука, 2008. – 449 с.
3. Русская историческая библиотека. Т. 33. Пописы войска ВКЛ 1528, 1565, 1567 гг. Прага, 1915.
4. Менжинский, В.С. Феодалное землевладение в западной Белоруссии во второй четверти XVI в. // Крестьяне и сельское хозяйство России. – М., 1989.